

ТАКТИКА І СТРАТЕГІЯ ПРАВА ЯК ТЕКСТУ / КОНТЕКСТУ / ІНТЕРТЕКСТУ / ГІПЕРТЕКСТУ

Балинська О. М.

У контексті доцільності й ефективності правового знаку як семіотичної складової права доцільно поставити питання про праксеологічність (ефективність функціонування) права не тільки як соціального явища (бо в цьому контексті вже сказано багато про необхідність правового врегулювання суспільства), а і як знакової системи. І хоча взаємозв'язок семіотики (науки про знаки) і праксеології (науки про ефективність) права вже був предметом вивчення [див., наприклад, 1], однак, поза увагою залишився той момент, що сам соціокультурний знак "право" асоціюється переважно як певна словесна настанова, вербально відтворені правила поведінки, тому варто детальніше розглянути право власне як семіотичний *текст*. При цьому маємо на увазі не тільки послідовність осмислених висловлювань, що передають інформацію, об'єднані однією темою й наділені властивостями зв'язності й цілісності [2, 418], а й певну форму дискурсу, що стосується навіть "поза текстуальних" галузей, та водночас, хоча й вважається чимось написаним, конститується як інтертекстуальна тканина (*teksto* - з грецької означає "тканина"), продукт мови, що вже застосовувалася в інших текстах і контекстах [3, 417]).

Тобто мета статті - розглянути право як текст, що послуговується засобами мови, які використовуються в інших сферах як загальносоціальні знаки, а в нашому контексті набувають саме правової значущості й знаковості.

Про взаємозв'язок семіотики й праксеології у сфері дослідження права говорять порівняно недавно. Сучасні російські вчені у сфері семіотики права (наприклад, Є. Тюгашев, С. Проскурін) орієнтуються не на прагматичне застосування результатів своїх досліджень, а на їх концептуально-евристичне призначення [4]. Натомість українські науковці доволі вичерпно довели актуальність і важливість таких розвідок. Наприклад, київський філософ права О. Павлишин наголошує на доцільності координації семіотичних досліджень правовою праксеологією, що істотно збільшить їхню практичну цінність, підвищить ефективність наукового пошуку, а також сприятиме розвитку семіотики права як міждисциплінарної галузі знань, реалізації її евристичного потенціалу [1]. Т. Дудаш обстоює важливість застосування герменевтичних понять розуміння й пояснення в правовому регулюванні, зокрема в правотлумаченні, правореалізації й правозастосуванні, а також у теоретичній і практичній юриспруденції [5]. В. Титов вважає, що семіотична специфіка мови права полягає не стільки в площині семантики чи синтактики, скільки в прагматиці, тобто правилах розуміння, які набувають максимально загального визнання застосовуваних у правовій мові знаків у порівнянні з будь-якою іншою сферою практики та пізнання [6].

Беручи за основу наведені підходи до тексту та права як його різновиду, вважаємо за доцільне проаналізувати праксеологічність права в зіставленні з такими концептами, як "текст", "контекст" та "інтертекст", а враховуючи також новітні філософсько-культурологічні підходи, було б доречно долучити до цього аналізу поняття "гіпертекст". Тож назагал праксеологічність права розглядатимемо в семіотичній системі "текст / контекст / інтертекст / гіпертекст".

Право як текст розглядали здебільшого у вузькому значенні. Про це говорить С. Зархіна, зауважуючи, що "хоча цілком очевидно, що права без мови нема й бути не може, дослідження їх взаємодії протягом усієї історії правової рефлексії знаходились начебто "на периферії", і про саму цю взаємодію згадували переважно у зв'язку з розробками техніки та методики складання й тлумачення правових текстів" [7, 4-5]. Тобто, коли йдеться про право як текст, переважно говорять про текст закону, що аж ніяк не заперечує, але значно звужує текстологічний підхід до праворозуміння. Ми пропонуємо розглянути праксеологічність концепту "право як текст" у декількох аспектах: 1) як особливий функціональний стиль літературної мови; 2) як символічне відтворення правової реальності; 3) як відкриту й закриту систему правовідносин.

Отже, насамперед, право є текстом, що виконаний у специфічному стилі з використанням наявних засобів літературної мови й зорієнтований на виконання певної функції (функцій). Є думка, що право не може мати стилю: "на відміну від художніх текстів, в яких повинні віддзеркалюватися особистість письменника і його авторський стиль, для правових документів такий підхід неприпустимий; усі документи треба викладати за єдиними формальними правилами" [8]. Однак ми говоримо не про авторський стиль правотворця, який мав би відтворювати манеру письма кожного з учасників правотворчого процесу, а про універсальний стиль викладу (оформлення) правової матерії.

Праксеологія стилю права полягає в тому, що він, по-перше, вирізняє право з-поміж інших соціальних текстів у межах одного суспільства (функціональний стиль права); по-друге, відрізняє право одної правової традиції від права іншої (національний стиль права); по-третє, розрізняє аналогічні норми права не тільки синхронно, а й діахронно, за часом створення, з урахуванням духу часу (епохальний стиль права). І в кожному із зазначених стильових нюансів права виділяються якісь особливі його характеристики: у першому випадку йдеться про стилістику мови права (сукупність прийомів правотворчої техніки, своєрідність побудови правового тексту, специфіка мовних засобів, термінології тощо); у другому - про типологічні особливості правових сімей (насамперед, джерельність права - норма права, правовий прецедент, релігійна норма та інше, а отже, і способи вирішення правових конфліктів, розгляду судових справ тощо); у третьому - про історичні аспекти становлення й розвитку права, своєрідну його атрибутивність історичному періоду суспільства й держави (збереження первісного регулятивного призначення права попри постійну модернізацію у відповідь на суспільні зміни).

Тобто право завдяки збереженню свого стилю у всіх зазначених аспектах проявляється як певний функціональний текст. Причому, на думку Н. Артикуци, яку ми також підтримуємо, самі функції можуть мінятися залежно від мети й призначення, змісту й форми, жанру й стильової належності юридичного тексту [9, 155]. Адже одне функціональне навантаження несуть закони, інше, скажімо, - відомчі накази, правозастосовні акти чи постанови Конституційного Суду.

Однак незалежно від стилю, право як текст відтворює певний зріз, грань реальності. Як зазначає С. Зархіна, “кожне слово, речення, текст, будь-яка мова - це прояв символічної діяльності, завдяки якій створюється нова людська реальність, одним з найважливіших фрагментів якої є сфера права” [7, 22]. Таке відтворення є символічним, знаковим, бо йдеться про передачу, опис, відображення суспільно значущої інформації з максимально можливою точністю за допомогою певних знакових символів. І тут уже, на нашу думку, можна й треба говорити не тільки про вербальні засоби, а й невербальні (хоча й надалі йдеться про право як текст). Тобто в цьому разі під текстом розуміємо не тільки письмо, а все, що можна “прочитати”, що зорієнтоване на свідоме сприйняття соціальним суб’єктом (правова реальність загалом). А вже семіотика й філософія тексту розуміють текст максимально широко: все, що може дати нам будь-яку інформацію, треба сприймати як текст (навіть німий камінь, але коли він летить в напрямі до нас, змушує нас відступити вбік, сигналізуючи про небезпеку; для немовляти текстом виступає будь-хто й будь-що, що потрапляє в поле його зору, спочатку несвідомо, а далі - набуваючи певного смислового значення; вулиця з рухом по ній транспорту, з пішоходами на тротуарах, з будинками й рекламними щитами - це також соціальний текст або сукупність таких текстів).

Як зазначає російський культуролог В. Руднев, слово “текст” має складну й розгалужену етимологію (лат. *textum* - тканина, зв’язок, з’єднання, побудова, стиль; *textus* - плетиво, структура, зв’язний виклад; *texo* - ткати, сплітати, створювати, поєднувати), тому сучасне розуміння тексту передбачає наявність у ньому трьох семантичних компонентів: 1) те, що створено, зроблено людиною, неприродне; 2) зв’язність елементів всередині цього зробленого; 3) майстерність цього зробленого [2, 418]. Всі ці компоненти наявні й у праві, бо саме воно є людським творінням, його структурні компоненти системно взаємопов’язані, а результати цього творіння проходять постійну апробацію на досконалість, дієвість і відповідність потребам держави.

Крім того, що право відтворює реальність, воно ще й структурує її згідно з теорією опосередкування реальності мовою. Цю теорію розробили американські лінгвісти Е. Сепір і Б. Лі Уорф на початку ХХ ст., і відповідно до неї “не реальність визначає мову, якою про неї говорять, а навпаки, наша мова щоразу по-новому членує реальність” [2, 87]. А право є однією з найбільш впливових мов у цьому контексті, бо воно власне й розраховане на те, щоби класифікувати об’єкти й суб’єкти правовідносин, диференціювати правомірність і протиправність, розмежовувати злочини та проступки тощо. Гіпотеза лінгвістичної відносності, як ще по-іншому називають зазначену теорію, демонструє мову специфічно - з точки зору прагматики й прагматизму. Іншими словами, мова (також мова права чи право як текст) використовується для досягнення певних цілей, наприклад, для отримання необхідної поведінки соціальних суб’єктів (ця методика була детальніше описана в теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна [10] і теорії вербального біхевіоризму Б. Скінера [11]). Елементарні “польові спостереження” наочно демонструють вплив мови (тексту) на повсякденну поведінку людини. В. Руднев наводить приклад обережної поведінки людей на бензиновому заводі біля складу з бензиновими цистернами та відверто необережної біля складу з написом “Порожні цистерни” (хоча порожні

цистерни небезпечні так само через вміст у них вибухових випарів, але лінгвістичний аналіз орієнтує людей на слово “порожні” та, ймовірно, передбачає відсутність будь-якого ризику) [2, 87]. Те саме відбувається й з неverbальними правовими знаками. Наприклад, усім добре відомі випадки, коли наявність на дорозі інспектора Державної автомобільної інспекції (або навіть службової машини зі встановленою атрибутикою ДАІ) “змушує” водіїв зменшувати швидкість, додержувати правил дорожнього руху, а пішоходів - все-таки дочікуватись зеленого світла світлофору, щоби перейти вулицю.

Є позиція науковців, що текст не описує чи відтворює й не структурує реальність, а вступає з нею в складні взаємовідносини (це теза аналітичної філософії й теорії мовленнєвих актів [2, 478]). Для цієї концепції, зокрема, характерне зведення всіх філософських проблем до проблем мови; весь світ розглядають через призму мови (вихідним пунктом і водночас поштовхом для розвитку такої теорії став “Логіко-філософський трактат” Л. Вітгенштайна [12, 5-86]). Відповідно до цієї теорії право як текст має бути написане такою ідеальною мовою, яка в силу своєї однозначності автоматично зняла би традиційні праксеологічні проблеми - узгодження бажаного і реального, свідомого і буттєвого, свободи волі та правил поведінки тощо; відповідно, тоді право мало би стати сукупністю логічно досконалих однозначних символів. Цю ідею трохи згодом спростував сам же Вітгенштайн [12, 87-310], наголосивши, що значення залежить від застосування, а мова є соціальним (а не індивідуальним) явищем через доступність і зрозумілість знаків усім членам соціуму. І в цьому, безперечно, також проявляється праксеологічність права як тексту, значення якого розкривається в реалізації, а соціальність - через всезагальну адресність. Тобто в цьому контексті порушується наступна проблема - відкритості й закритості права як тексту.

Загальну властивість людської мови як відкритої структури Х. Харт адаптував до права, зауваживши при цьому, що право має відкриту структуру, а невизначеність у випадках вживання загальних класифікаційних термінів демонструє їх зворотно відкриту будову. Проте водночас цей дослідник зауважує, що через “залежність від мови з її властивостями відкритої структури ... не варто плекати, навіть як ідеал, концепцію такого докладного правила, щоб питання його застосовності до того чи іншого конкретного випадку завжди вирішувалося заздалегідь і ніколи не передбачало нового вибору поміж відкритими альтернативами [13, 128-129]. Така позиція демонструє право одночасно і як відкриту, і як закриту систему: відкритість пов’язана з його динамічністю й здатністю адекватно моделювати правову реальність і впливати на неї, закритість полягає у внутрішній синергетиці й чіткому формальному узагальненні, типізації елементів правовідносин. Однак на відміну від Харта, ми не вважаємо таку закритість, що “відома теорії права як формалізм або концептуалізм”, вадою, як це зазначено в його “Концепції права” [13, 130]. А вже без цього право перестане бути всезагальним і перетвориться на безконечно доповнюваний перелік конкретно застосовуваних правил поведінки. Вирішення цієї дилеми пропонує С. Зархіна, яка зазначає, що “треба більше довіряти логіко-лінгвістичній культурі суддів, одночасно посилюючи вимоги до неї з боку суспільства” [7, 141]. Тобто право як текст залишається тільки відносно закритою системою ustalених норм (адже воно апіорі передбачає альтернативне майбутнє, вказуючи ймовірність не тільки

правомірної, а й протиправної поведінки) і водночас щоразу набуває чітких ознак відкритості при вирішенні кожного конкретного право-випадку, враховуючи загальносоціальний контекст.

Тут доречно розглянути ще одне співвідношення концептів: право та контекст і право як контекст. Звичайно, у межах текстологічного підходу ми сприйматимемо й право, і його контекст як тестові одиниці.

Якщо розглядати *право та контекст*, одразу ж треба зазначити, що саме ми розуміємо під контекстом. Беручи до уваги семіотичне спрямування нашого дослідження, означимо контекст як функціональне середовище, але значно ширше, ніж право як функціональний текст (про що йшлося раніше). За вже попередньо згадуваною теорією мовленнєвих актів, В. Руднев називає такий контекст “мовною ситуацією” [2, 318]; М. Бахтін - “мовленнєвим жанром” [14]; Т. Ніколаєва - “мовленнєвою реальністю” або “лінгвістичною демагогією” [15]; Ю. Лотман - “семіотичним простором, семіосферою” [16], що до певної міри те саме, що й “ноосфера” В. Вернадського, тільки взяте під іншим прагматичним кутом зору [2, 360]. За своєю суттю всі ці поняття передбачають одне - середовище функціонування мови. Якщо адаптувати їх до права, то його контекст (як певна цілісність, що пов’язує й пояснює всі явища, факти, дії, події та інші елементи правової реальності) - це середовище функціонування мови права, або якщо ширше - права як тексту (у всіх описаних аспектах). Іншими словами, контекстом права є весь соціокультурний простір, що ним регульований. Причому поняття соціокультурного простору (чи середовища) в цьому разі є ширшим від поняття реальності в традиційному природничо-науковому її розумінні (як сукупності всього матеріального навколо нас, оточуючого світу, який ми сприймаємо нашими органами чуттів і який не залежить від нашої свідомості), бо містить додаткові елементи - предмети й результати діяльності свідомості людини.

Виразником особливостей сучасного соціокультурного контексту є філософсько-правовий, зокрема семіотико-праксеологічний підхід до права й середовища його функціонування. Адже знаково-правова рефлексія здатна впорядкувати існуючі знання й погляди на природу, суспільство, людину, а також відобразити й інші соціальні реалії, пов’язані, зокрема, з визнанням права як функціонального (тактичного й стратегічного) тексту для впорядкування міжсуб’єктних відносин. Цей підхід формує новий погляд на соціокультурний контекст, коли право стає пріоритетним чинником у формуванні функціонально визначеного простору свого існування. У цьому випадку зміст тексту (права) впливає з контексту (соціокультурного простору) і водночас певним чином упорядковує його ж. Філософський підхід до аналізу праксеології соціокультурного простору як середовища міжсуб’єктних правових відносин доцільно розглядати у взаємозв’язку з мовним полем як основою функціональної граматиками. Розробка методології функціонування мовного поля в міжрівневому зрізі пов’язана з іменами Ф. Брюно та О. Есперсена, хоча першу спробу аналізу здійснила Л. Вайсгербер, яка розглядала актуальність (а отже, і праксеологію) з погляду засобів її вираження в різних мовах. Натомість український дослідник О. Павлишин вважає своєрідною “загальною граматикою дії” саму праксеологію, якій цього статусу надає метатеоретичний і загальнометодологічний характер [8, 52].

Однак можливе й інше розуміння контексту - як закінченого за змістом уривку тексту, що дає змогу встановити значення слова або речення, які входять до його скла-

ду [17, 450]. Отже, *право* як “уривок” соціокультурного простору *стає контекстом* для правових знаків, що містяться в ньому. Тільки в межах права як семіотичної системи повністю зрозумілий зміст його складових через системні зв’язки, банкетний і відсылний спосіб викладу норм права, взаємоузгодженість понять та інше. У цьому значенні право можна вважати дискурсною одиницею соціокультурного простору, фрагментом семіотичного поля суспільства, що наділений правовими значеннями. Праксеологія права як контексту проявляється в процесі його функціонування, під час застосування його семіотичних знаків; дискурс правових знаків - це не просто сукупність вербальних і невербальних відтворень певних об’єктів, це знаки, що мають змістове й функціональне навантаження в правовому, зокрема, і соціокультурному контексті загалом.

Право як інтертекст - поняття, близьке до попереднього (контекстного) підходу, коли “текст будується із цитат і ремінісценцій до інших текстів” [2, 145]. Подібно до побудови будь-якого тексту структурування права також розкриває його ремінісцентний (синхронно й діахронно відтворювальний) характер; більше того, ремінісцентними є майже всі норми права, бо вони містять однакові знаки, деталі, моделі, що містяться й в інших нормах. У цьому разі ремінісценціями й цитатами можна вважати всі загальноприйняті поняття, адже вони запозичені з національної літературної мови. Кожен текст (і право також) будується з уже наявних засобів. Р. Барт у праці “Від твору до тексту” писав: “Твір - це речовий елемент, що займає певну частину книжного простору (наприклад, у бібліотеці), а текст - поле методологічних операцій. ... Кожний текст - це міжтекст стосовно іншого тексту, але цю інтертекстуальність не слід розуміти так, що текст має якесь походження; ... текст утворюється з анонімних, невловимих і водночас уже читаних цитат - із цитат без лапок” [18, 135].

Праксеологія права як інтертексту найвиразніше проявляється в процесі правореалізації, зокрема в роботі суддів, коли необхідно вибрати з усього правового масиву для застосування тільки ті норми, що відповідають вирішуваному правовому конфлікту, і водночас урахувати всі законодавчі нюанси. Тоді “прочитання” права набуває ознак інтертекстуальності. Послідовник Р. Барта Л. Женні зауважив: “Властивість інтертекстуальності - це введення нового способу читання, який підриває лінійність тексту. Кожна інтертекстуальна відсилка - це місце альтернативи: або продовжувати читання, бачачи у відсилці тільки фрагмент, що не відрізняється від інших, або ж повернутися до тексту-джерела, застосовуючи свого роду інтелектуальний анамнез, в якому інтертекстуальна відсилка виступає як зміщений елемент” [2, 146-147].

Інтертекстуальність у праві означає, що всі тексти (у розумінні - все, що передає інформацію, це можуть бути навіть окремі правові знаки) існують у мережі взаємовідносин; причому не тільки в межах права, а й історичних, суспільних, ідеологічних, політичних “текстуальних” відносин. У праві інтертекстуальність може означати розривання міжгалузевих кордонів, коли правові знаки однієї галузі права використовуються в іншій, або й міждисциплінарних кордонів, коли в праві застосовуються знаки інших сфер життєдіяльності суспільства (протипожежної безпеки, медицини, хімії, механіки й т. д.). Право як інтертекст заперечує автономію правових знаків, правових норм, нормативних актів як правових текстів. Постмодерністи вважають, що “інтертекстуальність - це відмова усувати тексти та акт прочитання й написання з перспективи суспільно-історичних зацікавлень. ... інтертекстуальне

прочитання - це дослідження глибокого контексту будь-якого акту текстуальності і йде кількома різними стежками асоціацій, що є фактично головним змістом тексту” [3, 172]. Тому можна вважати, що у сфері функціонування права не тільки право є інтертекстом, а й сам акт реалізації, зокрема застосування права, є інтертекстуальною діяльністю. Адже реалізація права стосується й інших суспільних аспектів.

Відповідно, з’являється ще один важливий концепт нашого дослідження - *право як гіпертекст*. “Гіпертекст - це текст, побудований таким чином, що він перетворюється на систему, ієрархію текстів, одночасно становлячи єдність і множинність текстів” [2, 84]. Найпростішим прикладом гіпертексту може бути будь-який словник чи енциклопедія, де статті містять відсилки до інших статей цього ж словника чи енциклопедії. У цьому полягає схожість гіпертексту з інтертекстом, але є й відмінність: гіпертекст передбачає нелінійність, це своєрідна картина світу. Право як гіпертекст - це певна семіотична гра, вхід у яку вільний, але умови гри кожен гравець (соціальний суб’єкт) обирає собі сам: певне коло спілкування, певний соціальний статус, певний тип мислення тощо, що обов’язково має бути узгоджене з право-нормами (а це якраз і означає гіпертекстуальні посилання для ознайомлення з правом). Праксеологія права як гіпертексту полягає в “матричності” його побудови й дії: натиснувши “кнопку” правомірності, гравець (соціальний суб’єкт) отримує певний набір правил, дозволів і навіть пільг, а обравши протиправність - отримує заборони, обмеження й покарання.

Однією з основних ознак гіпертексту є серійність [2, 86]. Ця ж ознака властива й праву: стандартність, повторюваність, однорідність - це визначальні чинники принципу всезагальності, що забезпечує підтримання порядку на всій території дії права. Соціальні суб’єкти весь час так чи інакше повторюють свої дії, і ці дії майже ідентичні до дій інших соціальних суб’єктів, які займають таку ж посаду, провадять такий же спосіб життя, мислять такими ж категоріями. Тобто право як гіпертекст можливе в розумінні його як моделі гіперреальності соціокультурного простору. Цікаво, що термін “гіперреальність” запропонував французький теоретик Ж. Бодріяр для опису умов, за яких імітація або відтворення реальності набувають більшої легітимності, цінності й сили, аніж самі оригінали [3, 93]. Аналогічна ситуація складається й у сфері правовідносин: те, що не відтворено в праві, не вважається суспільно значущим, а отже, не потребує врегулювання шляхом втручання держави й може бути вирішено будь-яким іншим способом. Однак ми не можемо однозначно стверджувати, що сфера правовідносин - це гіперреальність, бо, за Бодріяром, гіперреальність вибудовується з моделей чи симулякрів, які не мають референтів у реальності, а існують у серіях репродукцій, не наділених історичним змістом [3, 93], а правова реальність все-таки базується не на фікціях, а на цілком очевидних речах (об’єктах, суб’єктах, фактах, діях, подіях, явищах, процесах і т. д.). Але водночас гіперреальність твориться здебільшого засобами масової комунікації, що породжують наслідування, а до таких засобів можна віднести й право як текст найбільш масового використання, що не тільки передбачає, а й вимагає “правильної” реалізації його приписів, повторення, відтворення описаного в ньому на практиці, тобто наслідування.

Отже, можемо резюмувати, що право створюється, функціонує, адаптується до змінного суспільства, забезпечує потреби впорядкування цього суспільства, опираючись на свої властивості текстуальності, контек-

стуальності, інтертекстуальності й гіпертекстуальності. І в цих властивостях закладено праксеологічність права як семіотично-функціональної граматики дій соціального суб’єкта. Іншими словами, через аналіз права як тексту, контексту, інтертексту, гіпертексту розкривається його тактико-стратегічний потенціал. Адже, безумовно, право апріорно наділене характеристикою тактичності та стратегічності, бо в ньому закладено теорію й практику майстерності підготовки (організації) та ведення (регулювання) правових відносин. Перспектива права (своєрідні ймовірні комбінації правовідносин і прийоми їх налагодження, можливі конфліктні ситуації й способи їх вирішення, різноманітні управлінські механізми та проектування дій тощо) закладена в ньому заздалегідь. Право - це інструкція щодо дій (чи бездіяльності), чітко окреслена лінія поведінки; це тактико-стратегічний текст, в якому міститься чітка граMATика (вибудова) дій соціальних суб’єктів.

Література

1. Павлишин О.В. Правова праксеологія: практично-прикладні аспекти філософії права // Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Вип. 24. - К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. - С. 75-81; Павлишин О. Семіотичний аналіз права в контексті праксеологічних досліджень // Філософські та методологічні проблеми права. - № 1. - 2011. - С. 48-56.
2. Руднев В.П. Энциклопедический словарь культуры XX века: Ключевые понятия и тексты. - Изд. 3-е, испр. и доп. - М.: Аграф, 2009. - 544 с.
3. Энциклопедия постмодернизма / За ред. Ч. Вилквіста та В. Тейлора. - К.: Основи, 2003. - 503 с. - С. 417-419.
4. Тюгашев Е. Концепт імперії в горизонті семиотики права // Вестник НГУ. Серия: Право. - Т. 3. Вып. 2 / Новосибир. гос. ун-т. Новосибирск, 2007. - С. 8-12; Семиотика права: Учебная рабочая программа / Сост. С.Г. Проскурин. Новосибирск, 2007.
5. Дудаш Т. Деякі герменевтичні поняття у теоретичній та практичній юриспруденції // Теорія держави і права. - [Електронний варіант]: <http://vuzlib.com/content/category/105/105/112/>.
6. Логіка. Підручник для студентів юридичного фаху / Під заг. ред. проф. В.Д. Титова. - 2004. - 400 с.
7. Зархіна С.Е. Мова права як предмет філософсько-правового аналізу: дис... на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: 12.00.12 - Філософія права. - Х., 2005. - 205 с.
8. Цит. за: Павлишин О. Семіотичний аналіз права в контексті праксеологічних досліджень // Філософські та методологічні проблеми права. - № 1. - 2011. - С. 48-56.
9. Артикуца Н.В. Мова права і юридична термінологія: навч. посібник / Н.В. Артикуца. - 2-е вид., змін. і доп. - К.: Стислос, 2004. - 277 с.
10. Остин Дж. Избранное: Как производит действия при помощи слов; Смысл и сенсibiliи. - М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. - 332 с.
11. Skinner B. Verbal Behavior. - N.Y.: Appleton-Century-Crofts, 1957. - 374 pg.
12. Вітгенштайн Л. Tractatus Logico Philosophicus. Філософські дослідження. - К.: Основи, 1995. - 312 с.
13. Харт Х.Л.А. Концепція права / Пер. с англ. Н. Комарова. - К.: Сфера, 1998. - 236 с.
14. Бахтин М.М. Проблема речевих жанров // Бахтин М.М. Собр. соч. - М.: Русские словари, 1996. - Т. 5: Работы 1940-1960 гг. - С. 159-206.
15. Николаева Т.М. Лингвистическая демагогия //

Прагматика и проблемы интенциональности. - М.: ИВАН СССР, 1988. - С. 154-165.

15. Лотман Ю.М. Семиотическое пространство // Ю.М. Лотман Внутри мыслящих миров: Человек. Текст. Семиосфера. История. - Языки русской культуры, 1996. - 464 с.

16. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. - К.; Ірпінь: ВТ "Перун", 2004. - 1440 с.

17. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. - М.: Прогресс, 1989. - 616 с.

*Балинська О.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції 22.11.2012*

УДК 34.03

КРИТЕРІЇ ПОЗИТИВНОСТІ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Белая Л. В.

В юридичній літературі неодноразово підкреслювалось, що співіснування індивідів у цивілізованому суспільстві передбачає необхідність виконання ними певних правил і вимог, що забезпечують нормальне функціонування будь-якого суспільства. Ці вимоги знаходять вираз у певних соціальних регуляторах, серед яких - норми права, моралі, звичаї, традиції тощо. Є зрозумілим і виправданим, що врахування індивідом у своїй поведінці цих правил стає алгоритмом співіснування держави, суспільства й індивіда, а також - підставою сприйняття самим індивідом цих категорій. Як представник соціуму будь-який індивід повинен узгоджувати й узгоджує свої інтереси й вчинки з цінностями й стандартами, які загальноприйнятні та прийняті в цьому суспільстві. Якщо поведінка буде порушувати певні канони й встановлені правила, це викликати в тому чи іншому вигляді відповідальність перед суспільством, державою, представниками соціумів. У такий спосіб формується поняття "соціальної відповідальності", яку визначають як ставлення суспільства до вчинків особи з точки зору виконання нею загальноприйнятих правил.

Наголосимо, що важливішою закономірністю права є відповідність правової форми змісту суспільних відносин, що ним регулюються. Тому соціальній відповідальності за змістом і структурою має відповідати юридична відповідальність.

Отже, необхідно пам'ятати про те, що юридична відповідальність - це різновид соціальної відповідальності, яка настає за порушення різних соціальних норм (права, моралі, звичаїв, корпоративних норм).

Взагалі спочатку юридичну відповідальність розглядали лише в рамках галузевих наук, переважно в цивільному, кримінальному, адміністративному, трудовому праві, до того ж автори цих досліджень обмежувалися поверхневою характеристикою загального поняття юридичної відповідальності. Однак починаючи з середини 60-х років ХХ ст. з'явилися роботи, що висвітлювали юридичну відповідальність як важливу категорію загальної теорії права. Цій темі присвячені роботи таких авторів, як: С. Алексєєв, В. Бабаєв, Ю. Белашапко, Братусь, В. Горшенев, В. Любашиць, Ной, Н. Оніщенко, В. Протасов, Шаргородський та інші. Саме у вказаний період зародилася ідея про те, що відповідальність можна розглядати як в позитивному (перспективному) смислі, так і в негативному (ретроспективному) аспекті.

Юридична відповідальність - один з основних інститутів, що опосередковує охоронну функцію права. Тому традиційно вона розглядалася як один з видів негативної реакції держави на правопорушення. У цих рамках розроблялися різні підходи, які, не зважаючи на

їх відмінність, об'єднувало головне, а саме - визнання її ретроспективного, обов'язкового зв'язку з протиправною поведінкою, що передувала їй.

Проте в 60-ті роки ХХ ст. у вітчизняній юриспруденції, і насамперед у науці кримінального права, правильність такого підходу ставиться під сумнів. Обґрунтовується необхідність доповнень у трактуванні юридичної відповідальності, розширення її поняття, що склалося, за рахунок включення в нього, разом із ретроспективним, і позитивного аспекту. Звідси - уявлення про так звану "двоаспектну юридичну відповідальність", згідно з яким крім юридичної відповідальності за порушення й у нерозривному зв'язку з нею існує юридична позитивна відповідальність - усвідомлення обов'язку, повинності вчиняти дії, що відповідають природі суспільного ладу [11, 78-79].

Спочатку наявність позитивної юридичної відповідальності вбачалася в особливому стані індивіда, що характеризується глибоким розумінням інтересів суспільства й держави, активним і добросовісним виконанням ним своїх обов'язків, громадянського обов'язку [12, 79]. Тут акцентувалася увага на суб'єктивній стороні поведінки, а відповідальність розповсюджувалася й на правомірну діяльність суб'єктів. Під позитивною відповідальністю розуміється найчастіше вимога майбутньої активної, свідомої правомірної діяльності суб'єкта права [5, 195-196]. Тобто позитивна відповідальність пов'язана з майбутньою правомірною поведінкою особи.

Ретроспективна відповідальність настає за минулу протиправну дію або бездіяльність особи. Вона завжди є негативною реакцією держави на здійснення протиправного діяння. Більшість авторів схилиються до точки зору, що саме ретроспективна відповідальність, і тільки вона, може бути визнана юридичною відповідальністю [10, 7]. Позитивна ж відповідальність є не правовою, а, власне кажучи, моральною категорією [7, 144] й пов'язана скоріше з відповідальністю соціальною, ніж з юридичною відповідальністю.

З моменту своєї появи концепція позитивної юридичної відповідальності як усвідомлення обов'язку по виконанню правового обов'язку стала об'єктом серйозної та справедливої критики. Показово, що навіть прихильники розширення поняття відповідальності шляхом конструювання двох її аспектів вимушені визнати малоперспективність розробки цього напрямку [1, 39-40]. Проте й на сьогодні вона не втратила прихильників і визначається в новітніх підручниках [13, 551-552]. На думку Б. Базилева, позитивна юридична відповідальність має цілком об'єктивні підстави, має власну субстанцію і являє собою особливий зв'язок, особливі стосунки громадянина з державою [12, 27-28]. У рамках зазначеного зв'язку держава накладає на